

АДАМЕНЬ

Федір Федорович,

професор, д-р с.-г. наук,
академік НААН, головний науковий
співробітник Ін-ту сіл. госп-ва Криму
(Красногвардійський р-н,
с. Клепініно)

СТАШКІНА

Альона Федорівна,
аспірантка ДНСГБ НААН,
(Красногвардійський р-н,
с. Клепініно)

**НАУКОВА СПАДЩИНА БОТАНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА КРИМСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО
Є.В. ВУЛЬФА**

(до 200 річчя створення Нікітського ботанічного саду)

У статті подано історичний екскурс ботанічних досліджень у Криму на початку ХХ ст. Проаналізовано наукову, педагогічну, дослідницьку та експедиційну діяльність Є. В. Вульфа, а також роль ученого в започаткуванні установ, дослідних ділянок, плантацій, розплідника рослин.

В статті представлено історичний екскурс ботанических исследований в Крыму в начале ХХ в. Проанализировано научную, педагогическую, исследовательскую и экспедиционную деятельность Е. В. Вульфа, а также роль ученого в зарождении учреждений, исследовательских участков, плантаций, рассадника растений.

This article is illustrated with historic ekskurs botanical research in the Crimea in the early 20th century. Analysis of scientific, pedagogical, research and expedition activity of the E. Wolf, as well as the role of the scientist in the origin of institutions, research sites, plantations, hotbeds for plants.

У розвиток біологічної науки України ХХ століття суттєвий внесок зроблено професором ботаніки та систематики рослин, активним дослідником Кримського півострова Євгеном Володимировичем Вульфом. Він залишив після себе вагомий доробок у розвиток біології. Його спадщина сприяє інтенсивному розвитку фундаментальних досліджень, спрямованих на практичне вирішення проблем сучасної науки, зокрема важливими є його досвід культивування ефіроолійних рослин, розробка питань розвитку заповідної справи в Криму.

Науковий пошук Є. В. Вульфа супроводжувався блискучою дослідницькою діяльністю, яка охоплювала багато розділів як теоретичної, так і прикладної ботаніки, боротьбою за збереження кримської природи, розвитком заповідної справи. Праці академіка відомі широкому колу науковців й практиків, перекладені, англійською, німецькою, французькою та іншими мовами.

Євгеній Володимирович Вульф народився 25 травня (6 червня) 1885 р. в Сімферополі в сім'ї нотаріуса окружного суду. Початкову освіту здобув у Сімферопольській чоловічій казенній гімназії. Після її закінчення в 1903 р., поступив на природне відділення фізико-математичного факультету Московського університету. Студентом, в 1905 р. проходив практику в природно-історичному музеї в Сімферополі. Заснований в 1899 р. за ініціативою С.А. Мокржецького, цей музей з

Записки Кримського товариства натуралістів

1900 по 1914 рр. був центром вивчення флори Криму. Його улюбленим предметом була ботаніка, якою він захопився ще в гімназичні роки. Свою освіту Є. Вульф з 1906 р. продовжував у Відні, столиці Австрії, він поступив на факультет Віденського університету, щоб спеціалізуватися по ботанічній географії і систематиці рослин. Тут він вчився в Р. Веттштейна і Г. Гандель-Маццетті. Віденський університет закінчив в 1909 р., а в 1910 р. захистив дисертацію «Про стерильність пилку в роді *Potentilla*». Успішно захистивши дисертацію, повернувся до Москви, та почав працювати практикантом в Московському ботанічному саду. Тут він підготував декілька праць які детально описували флору Криму і Кавказу. У 1912 р. з'явилася його перша наукова робота «До ендемічної флори Криму».

Після виходу наукової роботи молодий вчений приступив до систематичного вивчення кримської флори. Деякі роботи Є. В. Вульфа, опубліковані в той час, виявилися програмними, визначальними для його подальшої наукової діяльності. Наприклад, стаття до 50-річчя від дня смерті засновника Нікітського саду Х. Х. Стевена, опублікована в 3-му томі «Записок Кримського ОЕІЛП». У ній учений висловив сподівання, що «на основі праць Стевена буде створена нова «Флора Криму» (тобто нова монографія), як підсумок «післястевеновського» періоду історії вивчення рослинності Криму». Саме Є. Вульфу і судилося створити фундаментальну працю «Флора Криму», десять випусків якого видавалися з 1927 по 1969 рр., понад 40 років.

У 1912 р. Євген Володимирович придбав ділянку землі в районі сучасного селища Малий Маяк (м. Алушта) і побудовану тут дачу назвав «Сельві». Це один з корпусів розташованого на території Малого Маяка пансіонату «Орел». Дача, побудована в популярному тоді стилі «модерн», з'явилася трохи раніше, ніж Євген Володимирович отримав призначення в Нікітський Ботанічний сад. Тут же вчений мав можливість спокійно готувати науково-дослідні матеріали, які через роки принесли йому світову славу.

В 1914 р. Є. Вульф став магістром ботаніки і був призначений на посаду головного ботаніка Нікітського ботанічного саду. За словами його учня,

відомого ботаніка професора Сергія Сергійовича Станкова, саме з 1914 р. почався «вульфівський період» вивчення кримської флори. У Никітському ботанічному саду він працював протягом 12 років, а саме до 1926 року.

Слід зазначити, що період 1910–1920 рр. на Кримському півострові характеризується головним чином розвитком туризму, але все ж певні зусилля з боку таких ентузіастів як Є.В. Вульф, С.С. Верстатів, Н.І. Кузнецов та інших приділялася розробці програми збирання відомостей для вивчення гірської кримської природи.

Ідея організації в Ялті природно-історичного музею в широкому сенсі слова зародилася ще в 1916 р. 4 липня 1916 р. на нараді в Артеку, на якій були присутні О.В. і С.І. Метальникови, професор Н.І. Кузнецов, Є.В. Вульф, Є.Е. Лейтнекер, А.С. Моїсєєв та ін., обговорювалося питання про створення в Ялті природно-історичного музею. У рішенні наради було записано: «Для цього бажано дружне об'єднання земства, міського самоврядування, Кримсько-Кавказького Гірського клубу, Никітського ботанічного саду, Лісового відомства, Комітету виноградарства і виноробства, місцевого медичного відділу, Сімейської відділення Пулковської обсерваторії, Ліги для боротьби з туберкульозом, місцевих навчальних закладів та інших громадських організацій. Були розроблені пропозиції щодо створення музею». Але реалізація цих пропозицій відбулася через кілька років.

У 1915 р. Никітський сад очолив професор Н. І. Кузнецов (1864–1932), флорист-систематик і ботаніко-географ. З його схвалення Є. Вульф організував ботанічний музей, заново створив Гербарій кримської флори, урізноманітнив діяльність створеного ним же ботанічного відділу. Спільно з Кузнецовим Є.В. Вульф створив в саду Ботанічний кабінет і Гербарій, організував закладку розсадника лікарських і ароматичних трав, заклав експозицію місцевої флори за запропонованою ним філогенетичною схемою.

Слід зазначити, що завдяки ініціативі Є.В. Вульфа, А.А. Янати, М.М. Клепініна та інших учених, які входили в Кримське товариство дослідників та любителів природи (КОЕЛП), засноване в 1910 р., степова

ділянка під Сімферополем перейшла в статус заповідного. У тому ж році кримські природоохоронці намагалися купити у селянського товариства цілину ділянку «Кам'яна могила», проте не знайшлося потрібної суми – 300 рублів.

У середині квітня 1919 р. в Криму на 75 днів була відновлена радянська влада. Ялтинський Військово-Революційний Комітет у травні місяці приймає рішення про переведення Ялтинського природно-історичного музею з колишніх казарм Віленського полку в Лівадії в будівлю колишнього пансіону чоловічої гімназії і виділяє 6000 рублів на витрати з перевезення. В цей же час в Комісаріат освіти направляється документ «Завдання Ялтинського природно-історичного музею», в якому визначена структура музею та основні завдання на 1919 р. Музей набував статусу загальнодержавного значення «як провідник правильних знань про батьківщину».

Вчені, серед яких був Є.В. Вульф, постійно й енергійно виступали за збереження кримської природи, окремих пам'яток. Слід зазначити, що вчені добилися того, що заповіднику був присвоєний статус такого, що оберігався державою, як і буковим лісам заказника Кримської царського полювання, сосновому лісу від Ялти до Ай-Петрі, ялівцевим лісам в Ханакі (урочище Канака) Туакської лісової дачі (р-н с. Привітне Судакського району). З 1909 р. Лісовим департаментом охоронялися від випасу ділянки на Ай-Петрінській і Никитських яйлах. У 1923 р. ділянка на Нікитській яйлі увійшла до складу заповідника.

Будучи членом «Ялтинського відділення Кримського гірського клубу», Є.В. Вульф залишив хоч і не значний, але досить помітний внесок в історію туризму в Криму, особливо на Південному березі. Членами клубу в різні роки були інженер-будівельник і археолог Л.А. Бертьє-Делагард, майбутній геолог А.С. Мойсєєв, ботаніки І.В. Ваньков та Є.В. Вульф, кліматолог І.М. Педдакас та ін.

В «Ялтинському відділенні Кримського гірського клубу» було понад сто осіб, які об'єднувалися за секціями. Секція пішохідних екскурсій розробила

маршрути по Південному березі від мису Айя до Алушти і далі до Карадагу, на Чатирдаг і через Ай-Петрі в околиці Бахчисарая. До 1916 р. 21 маршрут був підготовлений до експлуатації. Кожен маршрут мав власне маркування і знак, які щорічно перед сезоном оновлювалися. Екскурсійний сезон тривав з початку березня до кінця жовтня, в інший час року екскурсії в гори проводилися з дозволу правління клубу. Серед екскурсантів найбільшим успіхом користувалися екіпажні екскурсії. Спочатку подорожували на звичайних возах, з отриманням доходів клуб став орендувати лінійки на гумовому і залізному ходу. Основна маса екскурсантів воліла лінійки на гумовому ходу, що свідчить про поганий стан південнобережних доріг. У 1914 р. було організовано понад 430 таких екскурсій. З ростом популярності клубу зростала кількість екскурсантів. Якщо в 1897 р. в 276 екскурсіях взяли участь 3000 чоловік, то в 1902 р. – більше 8000. До 1914 р. загальна кількість пішохідних та екіпажних екскурсій перевищило 700, а кількість учасників зросла до 15 000.

У 1918 р. в країні відбувається III і IV з'їзд об'єднаного комітету наукових установ і товариств Таврійської губернії і створюється комісія у справах Кримського заповідника, в завдання якої входить його становлення, подальше розширення і уточнення території. Є.В. Вульф так само брав безпосередню участь як член комісії у справах Кримського заповідника. У наступному 1919 р. Рада Міністрів Кримського краєвого уряду видає декрет про утворення Кримського заповідника на місці колишнього царського полювання.

10 березня 1918 р. № 1113

ПОСТАНОВА

Ради Міністрів Кримського Крайового Уряду

Рада Міністрів у засіданні 10 березня 1919 року, заслухавши доповідь Міністра Землеробства і Крайових Маєтностей, постановила:

1. Заснувати в районі колишнього царського полювання в Криму Кримський Національний заповідник і лісову біологічну при ньому станцію.

II. Затвердити при цьому Положення про Кримський Національний заповідник з лісової біологічної при ньому станцією.

Голова Ради Міністрів, Міністр Землеробства і Крайових Маєтностей Криму та підписи семи інших міністрів.

Таким чином, Кримський заповідник, а не Асканія-Нова, і не Астраханський і Пензенський (як пишуть багато авторів) став першим заповідником майбутнього СРСР після 1917 р. (правда, з 1920 по 1923 рр. Кримський заповідник не функціонував).

Значно вплинув на подальший розвиток заповідної справи на Україні приклад Росії – підписаний В.І. Леніним 16 вересня 1921 р. декрет РНК РРФСР «Про охорону пам'ятників природи, садів і парків».

На початку 20-х років минулого століття питання про створення заповідника Мис Мартьян піднімає кримський ботанік Є.В. Вульф. Його підтримав лісівник А.Ф. Скоробогатий, а також Кримське товариство дослідників природи та любителів природи, Кримське відділення ВООП. Заповідник тоді не був створений (це сталося лише в 1973 р.). Не відомо, чи був заказник. Проте дирекція Нікітського ботсаду (куди входила ця територія) в 20–30-ті роки дуже уважно ставилася до збереження мису Мартьян.

Є.В. Вульф був одним з перших учених, хто розробив і втілював у життя докладну програму роботи з ефіроолійних, лікарськими, дубильними, харчовими і фарбувальними культурами, а саме запланував будівництво невеликого заводу для добування ефірних масел. Підтримка Департаменту землеробства дозволила всього упродовж 1916–1917 рр. здійснити цю програму. Після революції, коли імпорт масел з-за кордону припинився, саме Нікітський Ботанічний сад дав радянській країні потрібні культури, посадковий матеріал і розроблену технологію отримання ефірних масел.

Завдяки програмі, розробленій Є.В. Вульфом, на алуштинській землі перші плантації лаванди з промисловою метою були закладені в 1930 р. На наступний рік на базі відділення радгоспу лікарсько-технічної сировини був створений Алуштинський ефіроолійний радгосп-завод. Його плантації спочатку розташовувалися в долині. В Алуштинському краєзнавчому музеї

зберігаються копії двох фотографій плантацій лаванди, розташованих на території сучасного Приморського парку. Підпис внизу – «Лаванда-Віра». Так французи називали масло, яке вони видобували з лаванди сорту «*Vera*», що в перекладі з латинської означає «справжня». Кущ саме такої лаванди в 1924 р. і придбав для своєї колекції Нікітський ботанічний сад, звідки і пішла лаванда «справжня» в своє нове кримське життя.

Незабаром стало зрозуміло, що гірська лаванда на те й гірська, щоб рости не біля моря, а в горах. Як з'ясували фахівці, саме там, на висоті від 400 до 700 м. над рівнем моря і виростає «справжня» лаванда, від якої французи навіть в роки труднощів зі збутом не відмовилися. Протягом години після зняття квітів із куща лаванда повинна бути перероблена. Масло гірської кримської лаванди містило складних ефірів не 42 відсотки, як це передбачають норми міжнародного стандарту, а навіть більше – 53. Тому й купували в 1980-ті рр. лавандову олію алуштинського виробництва Японія, Англія, НДР, Куба і навіть вимогливі французи.

У 1914 р. Є.В. Вульф зібрав гербарій, який нараховував 100 000 аркушів і являв собою унікальну колекцію флори Криму. Цей гербарій під час війни захопили німці, і після звільнення Ялти, коли сад почали відновлювати, директор Саду Анатолій Сафронович Коверга відправився на пошуки гербарію. Проїхавши тисячі кілометрів по дорогах Польщі та Німеччини, він виявив гербарій в містечку під Берліном і повернув його в Крим.

Приділяючи багато уваги дослідженням Кримського півострова, Є.В. Вульф був активним прихильником гіпотези А. Вегенера дрейфу материків. Теорія пояснює наявність ендемічних видів рослин на різних територіях завдяки руху, об'єднанню і розпаду континентів, заснованих на тектоніці плит. Вульф так само вважав острівне походження флори Криму цілком імовірним, завдяки значному відсотку ендемічних видів.

Ідею Є.В. Вульфа поділяв і підтримував Х. Стевен, додаючи від себе, що «135 видів ендемічних рослин – це кількість значно менша тієї, яку можна було б очікувати». В результаті довгого і копіткого вивчення і дослідження

рослин в різних точках Кримського півострова, Є.В. Вульфом був виявлений ряд біологічних таксонів. Цей вклад в систематику живої природи назавжди залишить за собою слід видатного вченого, а в ботанічній (бінарній) номенклатурі ці назви доповнюються скороченням «*E. Wulff*».

Список ендемічних рослин, відкритих Є.В. Вульфом:

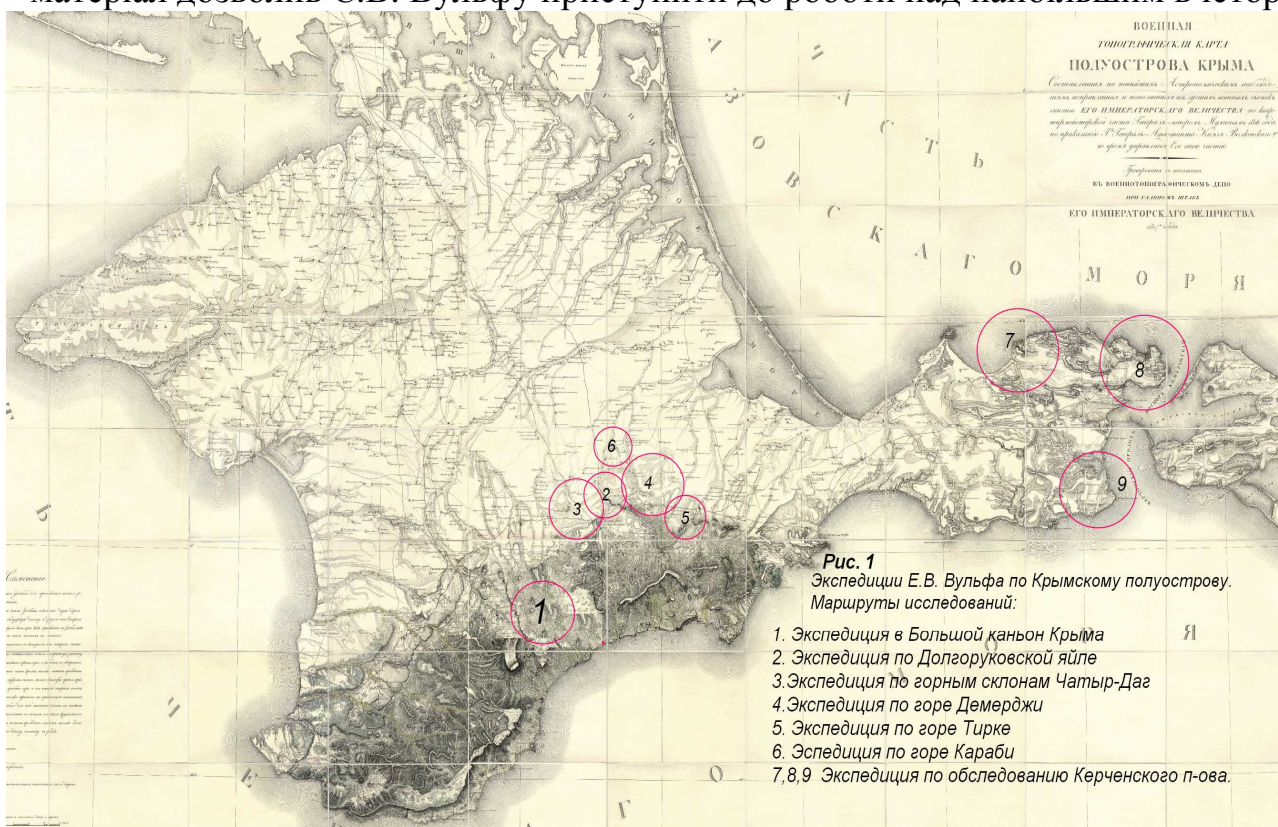
- *Fagaceae Fagus hohenackeri Palib. ex E. Wulff -- Fl. URSS v. 354 (1936), in syn. (IK)*
- *Liliaceae Tulipa monticola E. Wulff -- Fl. Taurica i. Fasc. 3, 41 (1930). (IK)*
- *Linaceae Linum alexeenkoanum E. Wulff -- Bull. Soc. Nat. Mosc., Biol. 1939, n. s. xlviii. Livr. 2-3, 15, 17 (1940). (IK)*
- *Orchidaceae Orchis wanjkovii E. Wulff -- Fl. Taurica i. Fasc. 3, 97 (1930). (IK)*
- *Scrophulariaceae Paederotella (E. Wulff) Kem.-Nath. -- Zametki Sist. Geogr. Rast. 17: 21. 1953 ; Not. Syst. (Tbilisi) (IK)*
- *Scrophulariaceae Verbascum artvinense E. Wulff -- Bull. Mus. Cauc., Tiflis xi. 68 (1917). (IK)*
- *Scrophulariaceae Verbascum erivanicum E. Wulff -- Bull. Mus. Cauc., Tiflis xi. 66 (1917). (IK)*
- *Scrophulariaceae Verbascum flexuosum E. Wulff -- Bull. Mus. Cauc., Tiflis xi. 66 (1917). (IK)*
- *Scrophulariaceae Verbascum paniculatum E. Wulff -- Bull. Mus. Cauc., Tiflis xi. 67 (1917). (IK)*
- *Scrophulariaceae Verbascum transcaucasicum E. Wulff -- Bull. Mus. Cauc., Tiflis xi. 69 (1917). (IK)*

У 1920 р. Є. Вульфа запросили на роботу в Таврійський університет, заснований в 1918 р., і Євген Володимирович почав поєднувати наукову діяльність в Никітському саду з педагогічною в Сімферополі. Через рік Є. Вульфа обрано професором кафедри ботаніки, яку він же і очолив після від'їзду Н.І. Кузнецова до Петрограду. Вельми цікавий запис того періоду, залишений академіком В.І. Вернадським у своєму щоденнику 27 квітня 1920 р.: «Заходив до мене Вульф. Сьогодні він читає вступну лекцію». Той факт, що ботанік-садівник, співробітник Никітського ботанічного саду, запросто заходив до самого Вернадського з пробною лекцією, говорить багато про що. І перш за все – про авторитет Вульфа як глибокого знавця рослинного світу Кримського півострова.

Поєднуючи наукову діяльність в Никітському саду, педагогічну діяльність в Таврійському університеті, вчений займався і дослідницькою діяльністю, беручи участь в експедиціях по Кримському півострову.

Навесні 1924 р. комплексна експедиція з ботаніками Є.В. Вульфом і С.А. Дзевановським і геологом М.М. Решеткиним вирушає у Великий каньйон Криму. Отримані дані виявляються цікавими для широкого кола любителів природи і в Москві організовується експедиція (1925), метою якої була зйомка кінофільму про цей пам'ятник природи.

Практична наукова діяльність вченого знайшла своє відображення в різних експедиціях територією Кримського півострова для збору зразків і узагальнення відомостей про рослинний світ півострова. Маршрути польових досліджень Є.В. Вульфа пролягли у всі куточки півострова. Він зробив більше 20 експедицій. Маршрути його досліджень пролягали переважно по центральних і східних яйлах Криму: Долгоруковська, Чатир-Даг, Демерджи, Тирке, Карабі. Завдяки інтенсивній роботі всього за 12 років (1914–1926) Є.В. Вульфу і його співробітникам удалося створити обширний гербарій, в якому кримський відділ складався з майже 26 000 листів і був найповнішою колекцією видового складу флори Криму. Вона нараховувала близько 2200 видів, для прикладу, сьогодні ботаніки знають вже 2602 види. Зібраний матеріал дозволив Є.В. Вульфу приступити до роботи над найбільшим в історії

вивчення Криму ботанічним зведенням «Флора Крима», яке дасть можливість пізнати складний рослинний покрив півострова і раціонально використовувати рослинні ресурси.

У 1925 р. спільно із завідувачем кафедри зоології І.І. Пузановим і своїм колегою ботаніком С.А. Дзевановським Євген Володимирович відправився в експедицію по обстеженню Керченського півострова. Цей регіон Криму, як відомо, рясніє підступними грязьовими сопками, які час від часу «оживають», викидаючи назвні потоки бруду і викликаючи миттєві розломи поверхні ґрунту (їх називають ще «грязьовими вулканами»). Під час одного з таких викидів Євген Володимирович ледь не загинув. Врятувати вченого, від шиї до ніг покритого сірчанним брудом, вдалося професору І.І. Пузанову, який, у свою чергу, теж не раз ризикував життям під час експедицій.

Підсумком поїздок крайнім сходом Криму стала робота Є.В. Вульфа «Керченський півострів і його рослинність у зв'язку з питаннями про походження флори Криму».

Через рік після експедиції професора Є. Вульфа по Великому каньйону Криму в Москві вийшла в світ монографія «Рослинність східних яйл Криму, їх меліорація и господарське використання» (1925). До виходу цієї монографії окремі публікації Є.В. Вульфа поміщалися в збірці «По Криму», ґрунтовній книзі «Крим: путівник в 2 частинах», виданої в Сімферополі в 1914 р. Таку назву «чорний путівник» отримав завдяки кольору обкладинки. Але той обсяг накопиченого досвіду, отриманих знань в результаті досліджень і наукової діяльності вимагав від ученого написання ще не однієї фундаментальної праці.

Незабаром йому випаде можливість опублікувати 3 випуски першого тому «Флори Криму» (1927–1930). Думка про створення «Флори Криму» з'явилася у Євгенія Володимировича давно, ще в 1910–1911 рр., згадував його учень, в майбутній професор С.С. Станков. Він зустрівся з Вульфом в Нікитському саду в 1916 р. і впродовж 25 років працював разом з ним над вивченням флори Криму.

Опублікування «Флори Криму» – було п'ятою за 150 років спробою узагальнити видовий склад рослинного світу Кримського півострова після К.І. Габліца, П.С. Палласа, Х.Х. Стевена і В.Н. Агеєнка. З різних причин, включаючи Велику Вітчизняну війну, публікація 10 випусків «Флори Криму» розтягнулася на 42 роки і була завершена в 1969 р. за участі в цілому 27 ботаніків Криму, Москви, Ленінграда, Києва, Тбілісі. Це книга дає можливість пізнати складний рослинний покрив півострова і раціонально використовувати рослинні ресурси.

Окрім наукових досліджень слід зазначити і педагогічну діяльність Є.В. Вульфа. З 1920 р. він – приват-доцент, а в 1921–26 рр. – професор Таврійського університету (згодом педагогічного інституту, нині – Таврійського національного університету ім. Вернадського). Так само, до нас дійшов унікальний документ – посвідчення № 531 від 27 червня 1923 р., видане Є.В. Вульфу як завідувачеві кафедри морфології і систематики рослин Кримського сільськогосподарського інституту.

У 1921 р. Микола Іванович Кузнецов виїхав до Петрограду, і всі наукові роботи Нікітського ботанічного саду в Криму став координувати Е.В. Вульф.

Ще будучи співробітником Московського ботанічного саду і одночасно приват-доцентом Московського університету, Євгеній Володимирович став членом Кримського товариства дослідників природи і впродовж багатьох років, одночасно працюючи в Нікітському ботанічному саду, вніс величезний вклад до його розвитку, будучи гідним продовжувачем справи і починань Х.Х. Стевена. Учений також багато часу приділяв роботі в архіві Нікітського ботанічного саду. Вивчаючи архів саду Вульф знайшов в справах за 1857 і 1858 рр. дві чернетки звітів «Сімферопольського деревного розплідника і городу» за ці роки. Пояснюється знаходження їх тут тим, що, «з причини хвороби тодішнього директора Нікітського саду Гартвіса, його замінював помічник інспектора сільського господарства Південної Росії Ф. Келлер, в обов'язки якого входило й завідування зазначеним розплідником». За цими матеріалами, як повідомив Вульф, можна було познайомитися з історією

Сімферопольського деревного розплідника, оскільки архів цієї установи ніде не зберігся, і тому абсолютно невідомі були ні його завдання, ні його діяльність, ні доля, що досягнула його.

Крім того, у Вульфа були листи, передані йому А.А. Стевенем, внуком засновника Нікітського ботанічного саду. У них Х.Х. Стевен звертається до інспектора

сільського господарства південної Росії барона М. Біберштейна з проханням про сприяння в створенні сімферопольського саду, пояснюючи це тим, що унаслідок поганих шляхів сполучення і віддаленості від міст Нікітського саду продаж молодих дерев скрутний. Цей проект не зустрів підтримки у М. Біберштейна.

Розплідник був заснований тільки в 1844 р., коли Х. Стевен був призначений інспектором сільського господарства південної Росії. Сімферопольський деревний розплідник засновано в 1844 р. Він розташовувався біля Перекопської дороги (сучасний бульвар Леніна). Вважався розсадником або садом 3-го розряду з фруктовими та лісовими деревами. Але культури, які вирощувалися в розпліднику, були значно ширші ніж передбачалося його статусом, так як крім розведення посадкового матеріалу, в розпліднику культивувалися і сільськогосподарські та технічні рослини, а також проводилися акліматизаційні дослідження.

Розплідник проіснував до 1861 р. Його було закрито, а майно продано з аукціону, про що були дані, за словами Вульфа, у справах Нікітського саду за цей рік. У 1863 р. на місці розплідника заснували Сімферопольське жіноче єпархіальне училище (нині на цьому місці розташовуються корпуси Кримського державного медичного університету ім. С.І. Георгієвського).

У 20-ті роки ХХ ст. в Криму гостро постає питання про збереження та відновлення лісів. Необхідно зазначити, що для яйл Криму проблема лісу і до теперішнього часу – одна з найскладніших. У спеціальній літературі вона обговорюється вже більше 150 років. У результаті чого одні дослідники схиляються до думки про те, що безлісся – явище первинне, тобто одвічне. Прихильники версії початкового безлісся яйл Криму пояснюють це різними причинами. Так, Е. Парро (1815) вважає, що воно викликане крутизною схилів, по яких дерева не можуть піднятися на плато.

На думку М. Вагнера (1843), насіння дерев на плато втрачають здатність до лісооновлення, а А. Ремманн пояснює це тим, що малопотужні ґрунти не дають достатнього живлення і опори для деревних коренів. Точка зору В.Н. Аггеєнко (1847) і К.Л. Гольде (1898): суворий клімат, кам'яністі ґрунти, сильні вітри. За Г.І. Танфільєвим (1902), причина безлісся – рясне зрошення ґрунтів і пізніше звільнення від снігу. Нарешті, А.А. Яната (1916) і Г.І. Поплавська (1925) висловлюють думку, що яйли, подібно альпійським лугам, лежать вище вертикального розташування лісів.

Однак Є.В. Вульф, Н.А. Буш та І.К. Пачоський, на противагу прихильникам «безлісся – явище споконвічне», теж висувають різні версії. Так, у Ф.П. Кеппена (1885) – низькі температури і люті морози, у Х.Х. Стевена – вітри, властивості ґрунту, недостатність вологи; А.М. Шугулов (1907) бачив причину в корозійній діяльності води, змиву ґрунту і т. д.

Плоскогір'я, на думку Є.В. Вульфа, багате трав'янистою рослинністю. Найбільшого поширення тут отримали чабрецево-тіпчаківі спільноти, особливо в східній частині. За північними відрогами яйли і в центральній її частині переважають діброво-тіпчаківі спільноти, а по днищах карстових воронк і за їх пологими схилами – злаково-підмаренникові. По краю плато, по всій його довжині, росте ліс з дуба, граба, бука, клена та інших широколистяних порід.

Проблемі яйлинських лісів присвячено спеціальне дослідження А.Т. Артюшенко і В.Г. Мішнева, що використали дані пилкових і спорових

аналізів, вивчення древнього вугілля і т. д., які надалі довели правоту думки Є.В. Вульфа. Результати цих робіт показали, що процес заліснення кримських плоскогір'їв мав змінний характер. Таким чином, узагальнення результатів багатьох спостережень і досліджень, а також аналіз думок і гіпотез учених кількох поколінь дає підстави вважати, що безлісся яйл – явище не первинне і не одвічне.

Крім заповідних місць, на Долгоруковській яйлі повсюди зустрічаються рідкісні рослини, занесені до Червоної книги УРСР. До таких рослин належать й такі, багато з яких вперше були описані Є. В. Вульфом: адоніс весняний (горицвіт), асфоделіна жовта, бересклет карликовий, живокіст Палласа, ковила каменелюбна, крокус прекрасний, півонія кримська, півонія тонколиста, підсніжник складчастий, сон-трава, фіалка скельна, цмин сильнопахнущих, ясколка Біберштейна, або кримський едельвейс, та інші.

Останні 16 років творчої діяльності Є.В. Вульфа проходили у Ленінграді. У 1925 р. Микола Іванович Вавилов (1887–1943) запросив його у Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур, в Ленінград. У штат Євген Володимирович був зарахований 1 лютого 1926 р. на посаду вченого фахівця. Тут він спочатку організував секцію ефіроолійних рослин. Після організації Всесоюзного інституту олійних і ефіроолійних рослин ці культури були виключені з програм вавіловського інституту. Тоді Є.В. Вульф став завідувати відділом географії, систематики та екології культурних рослин.

Наукові дослідження і теоретичні узагальнення Є.В. Вульфа були тісно пов'язані з концепціями М.І. Вавилова, який вважав основою основ всієї інтродукційної діяльності ідеї ботанічної географії та еволюції рослинного

світу, що змінюється в просторі і в часі. М.І. Вавилов давав Є.В. Вульфу на перегляд і редагування свої праці. Він же призначив Є.В. Вульфа головним редактором «Культурної флори СРСР» – цієї багатотомної фундаментальної праці колективу ВИРа, в той час як сам М.І. Вавилов здійснював загальне наукове керівництво. Творча співдружність М.І. Вавилова і Є.В. Вульфа в справі створення «Культурної флори СРСР» – яскравий доказ їх глибокого взаєморозуміння і взаємовпливу.

Робота Євгена Володимировича у ВИРі в цілому проходила успішно і плідно. Уже в 1927 р. М.І. Вавилов в листі до Є.В. Вульфа, відправленому з Іспанії, повністю схвалюючи його діяльність, писав: «Ваша робота за минулий рік і все інше мені, особисто, дуже до душі». Закінчується лист багатозначним закликком: «По мірі сил і можливостей дерзайте».

Є.В. Вульф в 1927 р. брав участь в експедиціях до Італії і до Франції, де не тільки зібрав великий інтродукційний матеріал з ефіроолійних рослин, але й вивчив досвід їх культивування.

У 1931 р. Є.В. Вульф почав працювати і в гербарії культурної флори, а з 1934 р. був призначений завідувачем гербарію і одночасно заступником завідувача відділу географії, систематики та екології. Однак починаючи з 1936 р., відділ гербарію фактично злився з відділом географії, систематики та екології культурних рослин і з 1937 р. по 15 листопада 1941 р. Є.В. Вульф вважався завідувачем всього «подвійного» відділу географії та гербарію. У тому ж 1936 р., Президія ВАСГНІЛ присудила йому вчений ступінь доктора біологічних наук без захисту дисертації.

В 1935–1940 рр. він став завідувачем відділу географії, систематики та екології, хоча офіційно ним значився сам М.І. Вавилов, а Євгеній Володимирович був його заступником. Однак Вавилов просто фізично був не в змозі безпосередньо керувати відділом. Тому фактично Є.В. Вульф виконував не тільки свої обов'язки, але й обов'язки керівника всього відділу. Таке своєрідне колективне керівництво виявилось можливим завдяки їхньому глибокому взаєморозумінню на базі принципової єдності наукових поглядів.

Науково-дослідна діяльність Є.В. Вульфа характеризувалася винятковою широтою: вона охоплювала багато розділів як теоретичної, так і прикладної ботаніки. Протягом Вирівського періоду він опублікував понад 140 наукових праць, у тому числі кілька капітальних монографій, а також понад півсотні рефератів і рецензій.

У 1932 р. Іоффе заснував в Ленінграді агрофізичний інститут, вперше поставив досягнення фізики на службу сільському господарству. Однак в 1939 р. Т. Д. Лисенко закритий інститут. Він не вірив, що є така наука агрофізика. «Фізика – це наука про мертву природу, а сільське господарство має справу з живою рослиною і ґрунтом, – заявив Лисенко – президент ВАСГНІЛ. – Тому нічого спільного між ними бути не може ..». Копію листа академіка Іоффе з протестом проти знищення агрофізичного інституту можна знайти в архіві Вавилова. Очевидно, два академіки, фізик і рослинник, спільно обговорювали дивну обстановку, що склалася в науці. У Вавилова теж в цей час досить причин для невдоволення.

Восени того ж 1939 р., поки він перебував у науковому відрядженні, Лисенко особистим наказом змінив весь склад вченої ради в Інституті рослинництва. Без консультації з директором ВІРа з вченої ради вигнали найвідоміших генетиків, фізіологів, цитологів, садівників «за принципом вилучення осіб, які дотримуються в генетичних і селекційних питаннях інших поглядів, ніж Лисенко». Шлях до вченої ради був закритий для Карпеченко, Левитського, Розанової, Вульфа, Говорова, Пангало, Базилевського, Столетова, Бахтеєва, Н. Р. Іванова, Ковальова, Кожухова, тобто по суті для тих, хто був гордістю ВІРа, найбільш талановитими кадрами інституту.

Довше за інших протримався в інституті професор Є.В. Вульф. Блискуче освічений ботанік, географ, теоретик, автор класичних праць з походженням і поширенням земної флори, він, за словами професора Синської, «хотів перетерпіти», але загальне біснування зрештою змусило його покинути інститут. Арешти не припинялися і ставали все більш незрозумілими. Він потрапив в список Вирівських корифеїв, яких Лисенко в 1939 р. намагався

вигнати з Вченої Ради ВІРа. Після арешту М.І. Вавилова, Вульф зрозумів, що йому тут не можна залишатися, і перейшов цілком на викладацьку роботу.

Одну з останніх згадок про нього залишив С.Ю. Ліпшиц, характеризує Є.В. Вульфа як «людину незвичайної доброти, доброзичливості до людей, який завжди готовий поділитися своїми великими знаннями, радів успіхам в області улюбленої ботаніки, без якої він не мислив собі життя».

Найбільшою масштабністю, глибиною, плідністю і новизною відрізнялися дослідження Є.В. Вульфа, присвячені глобальним проблемам ботанічної географії. Він розробляв найскладніші історичні аспекти її, доступні тільки вченим з величезною ерудицією, потужним синтетичним інтелектом, виключної цілеспрямованістю, і колосальною працездатністю. Євген Володимирович володів одночасно всіма цими досить рідкісними здібностями. Про це дуже переконливо свідчать три фундаментальні монографії з історичної географії рослин: «Введення в історичну географію рослин» (1-ше вид., 1932; 2-ге вид., 1933), «Історична географія рослин» (1936) й «Історична географія рослин: Історія флор земної кулі» (1944, опублікована посмертно).

Ці капітальні монографії не мають аналогів у вітчизняній літературі; навряд чи вони є і в зарубіжній. Про глибину наукової думки і широту географічного охоплення досліджень можна судити за самою назвою праці та її змістом. Вивчення флор земної кулі вимагає перш за все проведення їхньої інвентаризації, тобто обліку всіх видів рослин (практично видів вищих рослин – насінних і папоротеподібних), які ростуть на території, флору якої обрано в якості об'єкта вивчення (материк, острів, держава або його частина, ботаніко-географічна область і т.п.). Інвентаризацією виявляється загальна чисельність видів флори, їхній розподіл між різними систематичними групами. Показником багатства флори служить загальна чисельність видів рослин (на сумірних територіях).

Видатний учений будував ще багато творчих планів, яким вже не судилося збутися. У книзі, виданій в 1944 р., вже після його загибелі під час Великої Вітчизняної війни, він написав у передмові: «Ця книга являє собою другу, основну частину цього розділу географії рослин і має на меті підвести підсумки даних вивчення викопної та сучасної флори, історії її розвитку до початку впливу на неї людини. Зміни ж флор, під впливом цього нового, потужного чинника так різноманітні, що вже не можуть увійти в цю книгу і складуть третю частину моєї роботи, підготовлювану до друку».

21 грудня 1941 р. Є. В. Вульф разом з господаркою квартири, в якій його сім'я проживала після авіанальоту на їхній будинок, Н.А. Бикової-Конрадї прийшов на Ситний ринок для обміну речей на продукти. Був недільний день. Німці знали, що на ринку буде багато людей і зробили варварський авіаналіт на блокадників. Є. Вульфу дістався один маленький уламок бомби, але він якраз догодив у саме серце. Його тіло випадково знайшли після декількох днів в морзі Ерісмановської лікарні і поховали в останній день 1941 р. на Серафімовському кладовищі Ленінграда.

Підводячи підсумок діяльності Євгена Володимировича Вульфа з розвитку фундаментальних досліджень, спрямованих на практичне вирішення проблем сучасної біології, на плідний розвиток досвіду культивування ефіроолійних рослин, розробку питань щодо заповідної справи в Криму, можна стверджувати, що без блискучої наукової роботи цього видатного вченого-біолога і натураліста стан науки, потенціал її розвитку на сьогоднішній день перебував би у скрутному становищі.

Список використаної літератури

1. *Вульф Е. В.* Опыт деления земного шара на растительные области на основе количественного распределения видов / Е. В. Вульф // Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции. Сер. 1. – 1934. – Вып. 2. – С. 3–67.
2. *Гарагуля В. К.* Евгений Владимирович Вульф в воспоминаниях / В. К. Гарагуля // Евгений Владимирович Вульф – крупнейший крымский флорист XX века. – К., 2002. – С. 115–120.
3. *Дмитриев В. Н.* Поездка в горную часть Крыма / В. Н. Дмитриев // Записки Крымского горного клуба. – Одесса, 1892. – Вып. 2. – С. 20.
4. *Записка* об ученых трудах профессора Московского университета Г. В. Вульфа / А. П. Карпинский, В. И. Вернадский, А. Е. Ферсман, А. Ф. Иоффе // Там же. – С. 45–47.
5. *Котов С. Ф.* Значение научного наследия Е. В. Вульфа для современных фитоценологических исследований Крыма / С. Ф. Котов, Л. П. Вахрушева, А. И. Репецкая // Евгений Владимирович Вульф – крупнейший крымский флорист XX века. – К. : Стилос, 2002. – С. 67–69.
6. *Лукс Ю. А.* К истории создания заповедника «Мыс Мартьян». Научные основы охраны и рационального использования природных богатств Крыма / Ю. А. Лукс, К. А. Лукс // Труды Государственного Никитского ботанического сада, 1976. т. IXX, стр. 18–25.
7. *Мирзоян Э. Н.* Николай Иванович Вавилов и его учение / Э. Н. Мирзоян. – М. : Наука, 2007. – С. 42, 43.
8. *Слизик-Маслова Л. Н.* Евгений Владимирович Вульф – крупнейший крымский флорист XX века / Л. Н. Слизик-Маслова; М-во культуры Республики Крым. – К. : Стилос, 2002. – 222 с. : ил.
9. *Станков С. С.* Человек и растение / С. С. Станков. – М. : Просвещение, 1965. – 207 с.
10. *Шандуренко Г. В.* Николай Иванович Вавилов (1887–1943) / Г. В. Шандуренко // Биология. – 2000. – № 3 (533).